
УДК 343.98

С. О. КНИЖЕНКО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету з підготовки слідчих
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ

Визначено підстави та розроблено криміналістичну класифікацію злочинів проти правосуддя. Розкрито її значення для формування методики розслідування даного виду злочинів.

Ключові слова: криміналістична класифікація злочинів, злочини проти правосуддя, види злочинів проти правосуддя, розслідування злочинів, криміналістична методика.

Формування методики розслідування злочинів проти правосуддя потребує визначення концептуальних підходів стосовно «технології» створення такої методики. Одним із важливих та актуальних питань розроблення окремих криміналістичних методик є криміналістична класифікація злочинів, оскільки щодо виділення різних класифікаційних рівнів таких

методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи [1, с. 183–184].

Методика розслідування злочинів проти правосуддя є окремою (видовою) криміналістичною методикою, яка об'єднує в собі всі злочини проти правосуддя, що містяться в розділі XVIII «Злочини проти правосуддя» чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України),

серед яких: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); невиконання судового рішення (ст. 382 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України) тощо.

Викладене ілюструє те, що злочини проти правосуддя різноманітні й охоплюють відносини у сфері нормальної діяльності різних органів судочинства (судових органів; органів дізнання; слідства; прокуратури; органів, що здійснюють виконання ухвал, постанов, вироків, інших судових рішень і призначених покарань). Такі злочини можуть вчинятися і службовими, й іншими особами. Окрім того, злочини проти правосуддя відрізняються й за способом їх учинення, обстановкою, слідами.

Така кількість і різноманітність злочинів проти правосуддя обумовлює застосування для їх наукового дослідження типологічного методу, процесом і результатом використання якого є класифікація. Наукова класифікація здійснюється з метою поглиблення й отримання нових знань щодо елементів поділу, повніше і точніше виділити й оцінити їхні властивості, зв'язки і відносини, сприяє систематизації знань, понятійного апарату, служить базою для подальшого розроблення теорій і положень у тій чи іншій науковій галузі [2, с. 283; 3, с. 309].

Як правильно зазначає І. Ф. Герасимов, недостатня розробленість систематики в методиці розслідування певною мірою гальмує розвиток й удосконалення наявних окремих методик і формування нових [4, с. 52].

Злочини проти правосуддя є об'єктом класифікації кримінального права, кримінології, криміналістики. Кожна із наук проводить класифікацію відповідно до своїх цілей і завдань.

Загальні питання криміналістичної класифікації злочинів у своїх роботах досліджували українські та російські вчені: В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, І. Ф. Герасимов, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. П. Корж, В. Г. Лукашевич, Г. А. Мату-

совський, В. А. Образцов, В. В. Тіщенко, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, Б. В. Щур, М. П. Яблоков тощо.

Варто вказати на те, що в юридичній літературі питання криміналістичної класифікації злочинів проти правосуддя не досліджувалися. Тому **метою** даної статті є визначення підстав криміналістичної класифікації та систематизація досліджуваних злочинів за криміналістичними ознаками, важливими з точки зору розслідування.

Зазначимо, що тривалий час криміналісти виходили лише з кримінально-правової класифікації злочинів, яка є основною, оскільки виконує конструктивну та пізнавальну функції в методиці розслідування. Разом із тим слід погодитися з більшістю дослідників вказаної проблеми, які вважають, що поділ злочинів залежно від об'єктів посягання не у всіх випадках забезпечує ґносеологічні потреби криміналістичної теорії та слідчої практики [5, с. 320].

Ми погоджуємося з позицією, викладеною в юридичній літературі щодо підстав криміналістичної класифікації злочинів, згідно з якою криміналістична класифікація тісно пов'язана з кримінально-правовою класифікацією, але повинна виходити з криміналістичних критеріїв, які мають значення для розкриття злочинів [6, с. 78; 7, с. 46].

Р. С. Белкін запропонував підставою криміналістичної класифікації злочинів уважати склад злочину. Він здійснив поділ криміналістичних класифікацій у такий спосіб: класифікації, пов'язані з суб'єктом злочину; класифікації, пов'язані з об'єктом злочину; класифікації, пов'язані з об'єктивною стороною злочину; класифікації, пов'язані з суб'єктивною стороною злочину [5, с. 325–326].

В. О. Образцов зазначив, що весь хід і логіка розвитку криміналістики створили передумови для формування теорії криміналістичної класифікації злочинів. Автор правильно вказав на те, що при вирішенні практичних завдань розслідування злочинів недостатньо користуватися кримінально-правовою класифікацією злочинів, оскільки в нормах матеріального права відображені лише ті ознаки і властивості, які є суттєвими з точки зору кримінального законодавства і його використання. У цих класифікаціях не враховується ситуаційний аспект злочинів, необхідний для наукового розроблення диференційованих методичних рекомендацій [8, с. 15]. В. О. Образцов обґрунтовує можливість класифікації злочинів на криміналістичній підставі

відповідно до криміналістичних характеристик злочинів та слідчих ситуацій [9, с. 107].

А. В. Іщенко, досліджуючи проблеми криміналістичної класифікації злочинів, визначає, що вона може бути проведена за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх учинення – побут, дозволя, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину [10, с. 271].

Наголосимо, що вибір підстав класифікації злочинів залежить від цілей, що ставляться перед такою класифікацією. Ми погоджуємося з точкою зору більшості криміналістів, які зазначають, що криміналістична класифікація злочинів дозволяє здійснити багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі ознаки. Вона покликана виконувати спеціальні завдання, пов'язані з вдосконаленням і виробленням наукових рекомендацій та розвитком окремих криміналістичних методик, сприяючи деталізації, з'ясуванню особливостей їх криміналістичних характеристик [11, с. 141; 12, с. 324; 13, с. 29].

З метою розроблення криміналістичної класифікації злочинів проти правосуддя розглянемо кримінально-правові й кримінологічні класифікації вказаних злочинів.

Так, у кримінальному праві відповідно до їх видових об'єктів злочини проти правосуддя поділяють на такі групи:

1) злочини, що посягають на конституційні засади діяльності органів досудового дзнання, слідства, прокуратури та суду (статті 371–376, 386, 397 КК України);

2) злочини, що посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, власність суддів та інших учасників судочинства (статті 377–379, 398–400 КК України);

3) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі (статті 383–385 КК України);

4) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують своєчасне розкриття та припинення злочинних посягань (статті 380, 381, 387, 396 КК України);

5) злочини, що посягають на відносини, які забезпечують належне виконання рішень, вироків, ухвал, постанов суду і призначеного по-

карання (статті 382, 388–395 КК України) [14, с. 244–246].

Заслуговує на увагу й інша класифікація, яка запропонована колективом авторів підручника «Кримінальне право. Особлива частина» за загальною редакцією М. І. Мельника. Злочини проти правосуддя науковці поділяють на такі групи:

1) злочини, що вчиняються службовими особами, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя (статті 371–375, 380–381 КК України);

2) злочини, вчинювані особами, на яких покладені обов'язки зі сприяння у здійсненні правосуддя (статті 384, 385, 387 КК України);

3) злочини, вчинювані засудженими або особами, які перебувають під вартою (статті 389–395 КК України);

4) злочини, вчинювані особами, які не беруть безпосередньої участі у здійсненні правосуддя (статті 376–379, 382, 383, 386, 388, 396 КК України);

5) злочини, що посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, інші блага та інтереси захисників чи представників особи у зв'язку із їх діяльністю з надання правової допомоги (статті 397–400 КК України) [15, с. 515–541].

На нашу думку, дана кримінально-правова класифікація злочинів проти правосуддя є досить корисною для розроблення криміналістичної класифікації досліджуваних злочинів, але має суттєвий недолік. Так, перші чотири групи злочинів класифіковані за суб'єктом вчинення злочинів, а остання – за об'єктом злочину.

Кримінологи виділяють п'ять груп злочинів проти правосуддя залежно від особи злочинця:

1. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами з високим соціальним статусом. Такими особами можуть вчинятися завідомо незаконне затримання, привід або арешт; притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, примушування давати показання, порушення права на захист; постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови; розголошення даних досудового слідства, дзнання, відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, невжиття заходів безпеки стосовно такої особи.

2. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами з широким і різноманітним віковим складом та соціальним статусом. Такими особами вчиняються приховування майна, яке описано

або підлягає конфіскації чи на яке накладено арешт; невиконання судового рішення.

3. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами з яскраво вираженими рисами злочинців насильницького та корисливо-насильницького типів. Дії таких осіб виражаються у втручанні в діяльність судових органів, захисника чи представника особи; умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи; перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку.

4. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами, яким притаманний яскраво виражений правовий нігілізм. Такі особи дають неправдиві повідомлення про вчинення злочину або завідомо неправдиві показання, будучи свідком, або, беручи участь у кримінальному провадженні як експерт чи перекладач, відмовляються від виконання покладених на них обов'язків.

5. Злочини проти правосуддя, що вчиняються особами, стосовно яких ухвалено обвинувальний вирок. Такі особи вчиняють злочини у вигляді ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі; злісної непокори вимогам адміністрації виправної установи, дій, що дезорганізують роботу виправних установ, втечі з місця позбавлення волі або з-під варти, втечі із спеціалізованого лікувального закладу [16, с. 191–192].

Загальні положення вчення про криміналістичну класифікацію злочинів, результати проведеного нами дослідження, матеріали слідчої та судової практики дозволили нам для оптимізації процесу розслідування як підстави криміналістичної класифікації злочинів проти правосуддя використовувати ознаки, що характеризують особу злочинця та потерпілого, спосіб учинення злочину, мотиви та наслідки злочину.

Варто відзначити, що ознак, за якими здійснюється поділ, може бути кілька й при поділі об'єктів необхідно дотримуватися наступних вимог:

- 1) поділ повинен бути вичерпним;
- 2) підстава поділу повинна бути незмінною;
- 3) члени поділу повинні виключати одне одного;
- 4) поділ повинен бути по можливості неперервним [17, с. 129].

Враховуючи викладене, серед досліджуваних злочинів вважаємо за доцільне виділити шість груп:

1. Злочини, що вчиняються шляхом насильства, знищення (пошкодження) майна осіб, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя (погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377 КК України); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398 КК України); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400 КК України). Вказані злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – насилля або пошкодження (знищення) майна; особою потерпілого – це особи, діяльність яких пов'язана зі здійсненням правосуддя. Вказані злочини можуть бути вчинені будь-якою особою, незалежно від віку, статі, службового становища, соціального статусу. Наслідками таких злочинів є заподіяння матеріальної або фізичної шкоди потерпілому. Дані злочини поєднує також намір завдати майнової та фізичної шкоди потерпілому у зв'язку з провадженням ним діяльності, пов'язаної зі здійсненням правосуддя. Зазначимо, що вказані злочини за методикою розслідування подібні до злочинів проти життя та здоров'я осіб, злочинів проти власності з врахуванням особливостей доведення мотивів – вчинення таких злочинів у зв'язку з діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя.

2. Злочини, що вчиняються суддями, службовими особами правоохоронних органів та іншими спеціально уповноваженими особами шляхом порушення порядку здійснення або забезпечення правосуддя (завідомо незаконне затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України); порушення права на захист (ст. 374 КК України); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України); невжиття заходів безпеки щодо осіб, узятих під захист (ст. 380 КК України); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист

(ст. 381 КК України). Визначені злочини поєднують те, що вчиняються вони шляхом порушення встановленого порядку здійснення або забезпечення правосуддя. Такі злочини вчиняють спеціально уповноважені особи – судді, службові особи правоохоронних органів, особи, уповноважені здійснювати або забезпечувати скоюють правосуддя. Потерпілими від таких злочинів є особи, що відстоюють свої інтереси у кримінальному судочинстві, а також ті, що сприяють його здійсненню (потерпілий, підозрюваний, обвинувачений та їх представники; свідок, експерт, понятий, члени їх родин та близькі родичі). Мотиви злочину можуть бути різними. Наслідками злочинів можуть бути незаконне позбавлення волі, захворювання потерпілого або його загибель тощо. Вказані ознаки й визначають подібність методики розслідування досліджуваних злочинів.

3. Злочини, що вчиняються засудженими або особами, взятими під варту, шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення (ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389 КК України); ухилення від відбування покарань у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390 КК України); злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань (ст. 391 КК України); дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (ст. 392 КК України); втеча з місця позбавлення волі або з-під варті (ст. 393 КК України); втеча зі спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394 КК України); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395 КК України). Дані злочини поєднані в одну групу за способом учинення злочину – порушенням порядку та умов відбування покарання; особою злочинця. Такі злочини вчиняються засудженими (в тому числі й особами, щодо яких прийнято рішення суду про примусове лікування), особами, які знаходяться під вартою. Мотиви можуть бути різними. Наслідками злочину є те, що особа належним чином не відбула покарання, або примусове лікування.

4. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом незаконного втручання в діяльність судових органів або протиправним впливом на учасників судочинства (втручання в діяльність судових органів ст. 376 КК України); незаконне втручання в роботу автоматизованої системи документообігу суду (ст. 376-1 КК України); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, приму-

шування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386 КК України); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України). Дані злочини поєднують такі криміналістичні ознаки: 1) особа злочинця – вчиняються особами, які не здійснюють правосуддя, але їх діяльність перешкоджає здійсненню правосуддя; 2) спосіб злочину – незаконне втручання в діяльність судових органів або протиправний вплив на учасників судочинства, що не пов'язаний із насильством, знищенням (пошкодженням) майна вказаних осіб; 3) мотиви злочинів – недопущення встановленню істини в кримінальному провадженні; 4) наслідки – спричинення будь-якої шкоди, окрім фізичної та матеріальної шкоди потерпілим особам.

5. Злочини, що вчиняються свідками, потерпілими або іншими особами шляхом перешкоджання встановленню істини у справі (завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385 КК України); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387 КК України); приховування злочину (ст. 396 КК України). Названі злочини об'єднані в одну групу за способом учинення злочину – перешкоджання встановленню істини у справі, особою злочинця – особи, які повинні сприяти правосуддю. Мотиви та наслідки злочину різноманітні.

6. Злочини, що вчиняються службовими або іншими особами шляхом невиконання рішень суду (невиконання судового рішення (ст. 382 КК України); незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації (ст. 388 КК України); Дані злочини поєднані способом вчинення злочину – невиконання рішень суду; особою злочинця – службова особа або інша, яка зобов'язана в силу закону виконувати рішення суду. Мотиви та наслідки злочину можуть бути різними.

Підсумовуючи, зазначимо, що запропонована нами криміналістична класифікація злочинів проти правосуддя дозволить виділити особливості інформаційно-відображувальних структур визначених видів злочинів. Ці структури обумовлюють специфіку слідчих завдань, версій, що висувуються та перевіряються, всієї інформаційно-пошукової діяльності слідчого. Така

класифікація сприятиме розробленню повної і разом із тим диференційованої їх криміналістичної характеристики й розробленню методики розслідування таких злочинів у цілому.

Перспективою подальших досліджень є розроблення диференційованих криміналістичних характеристик злочинів проти правосуддя та методики їх розслідування.

Список використаної літератури

1. Журавель Ю. Сучасні концепції формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів / Ю. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2007. – № 2 (49). – С. 177–186.
2. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
3. Тлумачний словник сучасної української мови / Л. П. Коврига, Т. В. Ковальова, В. Д. Пономаренко. – Х. : Белкар-книга, 2005. – 800 с.
4. Герасимов И. Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений / И. Ф. Герасимов // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (вопросы криминалистики). – № 76. – 1983. – С. 51–53.
5. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3. Криминалистические средства, приемы и рекомендации / Р. С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997. – 346 с.
6. Васильев А. Н. Предмет, система и теоретические основы криминалистики / А. Н. Васильев, Н. П. Яблоков. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 132 с.
7. Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. – М. : Юристъ, 2001. – 718 с.
8. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений / В. А. Образцов. – Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1988. – 106 с.
9. Образцов В. А. К вопросу о методике расследования преступлений / В. А. Образцов // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 27. – 1977. – С. 107–113.
10. Іщенко А. В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень / А. В. Іщенко. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. – 359 с.
11. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик / Б. В. Щур. – Х. : Харків юрид., 2010. – 320 с.
12. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 527 с.
13. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений / В. К. Гавло. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985. – 333 с.
14. Мірошніченко С. Класифікація злочинів проти правосуддя / С. Мірошніченко // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 2 (69). – С. 237–246.
15. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / за заг. ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Юрид. думка, 2004. – 656 с.
16. Кримінологія: Загальна та Особлива частини / [І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. В. Валуйська та ін.] ; за заг. ред. В. В. Голіни. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
17. Философский энциклопедический словарь [сост. Е. Ф. Губский, Г. В. Короблева, В. А. Лутченко]. – М. : Инфра-М, 2006. – 576 с.

Надійшла до редколегії 26.12.2012

КНИЖЕНКО С. А. КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ ПРАВОСУДИЯ

Определены основания и разработана криминалистическая классификация преступлений против правосудия. Раскрыто ее значение для формирования методики расследования данного вида преступлений.

Ключевые слова: криминалистическая классификация преступлений, преступления против правосудия, виды преступлений против правосудия, криминалистическая методика.

KNIZHENKO S. FORENSIC CLASSIFICATION OF CRIMES AGAINST JUSTICE

The basis and a forensic classification of crimes against justice are defined. Its importance for the formation of the techniques of investigation of the researched crimes is disclosed.

Keywords: forensic classification of crimes, crimes against justice, crimes against justice, forensic technique.